

Nieuwsbrief

Monumenten in Ooststellingwerf

In Donkerbroek staat een voormalig (verbouwd) keuterboerderijtje. De bewoners stelden de woning open voor bezoekers op onze Monumentendag.

Voorwoord

Beste monumentbewoners en belangstellenden,

hier is uw Nieuwsbrief 2024-3! Eind december mag u nog een vierde editie verwachten.

Het weer pakte gelukkig opnieuw goed uit op de landelijke Monumentendag voor ons allen op de zaterdagmiddag van 14 september jl. Het nodigde uit voor een bezoekje aan een of meer van de te bewonderen monumenten uit de prachtige kleurenflyer Monumentendag Ooststellingwerf 2024.

En dat deed men. Wat waren er plezierige ontmoetingen en wat kwamen de verhalen los. Verderop is een verslag te vinden van de achtste Nationale Monumentendag Ooststellingwerf door monumentenambassadeur Anneke Hageman. **Pluim:** wat heeft Anneke deze dag weer in goede banen geleid. Ook dank aan alle ambassadeurs én de professionals (op/in en buiten het gemeentehuis) die hebben meegewerkt aan de organisatie.

Monumentenambassadeur Aad Oudshoorn neemt u mee op excursie langs enkele bijzondere gebouwtjes. 'Niet de mooiste kant van het leven' baart hier en daar wél zeer fraaie monumentjes. Zo ook het fenomeen "*lijkenhuisje*" of "*baarhuisje*".

Onze technische restauratie-adviseur en monumentenambassadeur Jouke Jongsma geeft u inzicht in hoe historische (bouw-)stijlen van metselwerk in gevels zijn te herkennen. En hoe die varianten worden genoemd in vaktaal. Een vervolgverhaal.

Natuurlijk blijft monumentenambassadeur Johan Hoeksma niet achter. Als expert in duurzaamheid met bijbehorende energiesterken en -letters voor woningen, bespreekt hij in zijn bijdrage "toekomstige moderne monumenten". Een uniek plan in Appelscha.

Wij als projectteam Monumenten Ooststellingwerf, willen u deze winter graag een keer ontmoeten. Het hoe, wat en waar zit nog in de broedstoof. Evenals het evalueren en conclusies trekken uit de laatste edities Monumentendag Ooststellingwerf. U hoort van ons.

Hieronder volgt nog een verkorte inhoudsopgave.

Veel leesplezier en graag tot ziens,

Maarten Jeronimus

In deze nieuwsbrief:

- Blz. 0: *Monument van deze nieuwsbrief 2024-3*
- Blz. 1: *Voorwoord en inhoudsopgave*
- Blz. 2: *Het verhaal achter de lijkenhuisjes*
- Blz. 3: *Verslag Monumentendag Ooststellingwerf 2024*
- Blz. 7: *Toekomstige moderne Monumenten*
- Blz. 9: *De historie van metselwerk*
- Blz. 11: *Colofon*

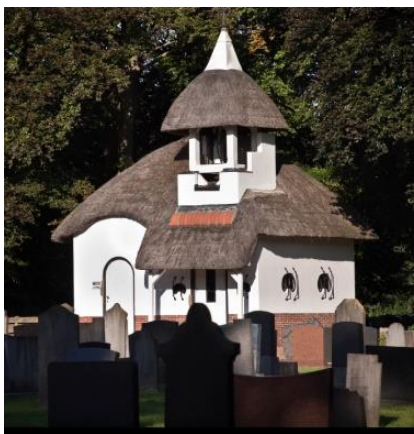
Het verhaal achter de lijkenhuisjes

Op de gemeentelijke monumentenlijst staan bijna honderd objecten. Driekwart daarvan zijn woningen en boerderijen. De rest bestaat uit een aantal kerken, bruggen, bedrijfspanden, een oude waterput in Nijeberkoop en een zitbankje en een dorpspomp beiden in Makkinga. Op de monumentenlijst ontbreekt een zogenaamde lijkenhuisje, hoewel er op Nederlandse begraafplaatsen nog honderden staan. Op zich is dat wel opvallend.

Lijkenhuisjes of ook wel baarhuisjes stammen uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Na een cholera uitbraak waarbij 21.000 doden vielen, werden eigenaren van begraafplaatsen wettelijk verplicht om op iedere begraafplaats een voorziening te treffen waarin de stoffelijke overschotten van aan cholera overledenen konden worden opgebaard. Dat verkleinde de kans op verdere besmetting aanzienlijk.

In zijn miniboekje 'lijkenhuisjes' publiceert fotograaf Jesse Krol een stuk of 50 fraaie foto's van lijkenhuisjes. Sommigen van deze lijkenhuisjes hebben in de loop der tijd de status van een rijksmonument gekregen.

Op de foto links staat het lijkenhuisje op de begraafplaats aan de Vierhuisterweg 32 in Surhuisterveen. Dat is wel een rijksmonument (ID 502028). Het staat niet in het boekje van Jesse Krol, maar is de moeite waard om een keer te bezoeken.

Tegenwoordig fungeren veel van de oude lijkenhuisjes als opslagplaats van materialen voor de beheerder van de

begraafplaats. Het lijkenhuisje op de begraafplaats van Wijchen (foto rechts) heeft een hele mooie bestemming gekregen. Het is namelijk ingericht als columbarium (urnenmuur). Een fraaie oplossing voor een bijzonder gebouw lijkt mij.

Aad Oudshoorn

Verslag van de Open Monumentendag 2024

Op zaterdag 14 en zondag 15 september vond de jaarlijkse Open Monumentendag plaats. In tegenstelling tot voorgaande jaren, kozen we ervoor om de Open Monumentendag in Ooststellingwerf te houden op de zaterdag, in plaats van op zondag. We waren benieuwd of we hiermee ook andere, nieuwe monumenteigenaren konden enthousiasmeren om mee te doen! Al vroeg in het jaar begonnen we met de voorbereidingen. Ook dit jaar is er weer met veel plezier toegewerkt naar een middag waarin prachtige monumenten de deuren openden en waarin bezoekers interessante wetenswaardigheden en bijzonderheden konden bekijken en beluisteren. Een unieke kans om de geschiedenis van dichtbij te ervaren! Enthousiaste monumenteigenaren en vrijwilligers, vertelden trots over de monumenten en de rijke geschiedenis. Het evenement bleek wederom een groot succes te zijn! Met veel bezoekers, zonnig weer en een breed aanbod aan monumenten, kunnen we terugkijken op een zeer geslaagde editie!

Levend Erfgoed

Dit jaar stond het thema “Levend Erfgoed” centraal. Er werd niet alleen stilgestaan bij de historische waarde van de monumenten, maar ook bij de manier waarop het cultureel erfgoed vandaag de dag nog steeds een rol speelt in het leven van mensen.

De voormalige keuterboerderij, gebouwd in 1865, uit Donkerbroek is hier een prachtig voorbeeld van. Deze boerderij laat zien hoe ook Ooststellingwerf innoveert in het behoud van zijn erfgoed. De keuterboerderij was zelfs van binnen te bewonderen! De bewoners kijken enthousiast terug op de rondleidingen, de bezoekers en de lovende reacties die ze kregen tijdens deze dag. Op oude foto's kon men zien hoe de oorspronkelijke situatie was

en hoe oude elementen nog steeds te zien zijn in de woning. Mensen waarderen dat de geschiedenis bewaard blijft en dat de woning bewaard is gebleven.

De voormalige woonkamer in het keuterboerderijtje in Donkerbroek

In Appelscha keerde een unieke verzameling aan oude foto's en medische spullen voor heel even terug naar het voormalig röntgengebouw van het Sanatorium in Appelscha. Bezoekers konden het pand van binnen bezichtigen. Het Sanatorium in de bossen van Appelscha was jarenlang

een begrip in Noord Nederland. Tussen 1922 en 1966 kuurden duizenden mensen uit Groningen, Friesland en Drenthe in Appelscha omdat zij leden aan de besmettelijke ziekte tuberculose.

Toen het Sanatorium destijds werd gesloten, heeft het röntgengebouw nog enkele jaren gediend als Tuberculose Museum. Wegens te weinig vrijwilligers is dit museum eind 2017 gesloten. Destijds zijn diverse museumstukken gedoneerd aan het in 1662 gebouwde Sanatorium in Haren. Tijdens de Open Monumentendag kwamen deze stukken voor even weer terug: Het UMCG Beatrixoord te Haren, stelde hun verzameling in bruikleen aan het voormalig röntgengebouw.

In het voormalige röntgebouw werden talloze foto's tentoongesteld.

In een tent nabij het voormalige tramstation in Oosterwolde was eveneens een fototentoonstelling ingericht. Jelle Pijl, een enthousiaste liefhebber van de tram en verzamelaar van alles wat met de tram te maken heeft, vertelde uitgebreid over de rijke geschiedenis en welke belangrijke rol de tram in Ooststellingwerf heeft gehad.

Tent met tramfoto's op de trambaan

Vrijwilligers in de kerken van Makkinga, Elsloo, Donkerbroek en Oosterwolde wisten veel mensen te boeien over de rijke geschiedenis die deze kerken rijk zijn.

In Oosterwolde werden er twee orgelconcerten gegeven, waar veel bezoekers op afkwamen.

In Donkerbroek kon men zelfs de fraaie eikenhouten kapconstructie van dichtbij bewonderen! Enthousiaste vrijwilligers wisten de mensen daarvan de bijzondere elementen te duiden.

Dorpskerk te Oosterwolde

Bezoekers bekijken de eikenhouten dakconstructie in de Laurenstsjerke te Donkerbroek

Vrijwilligers en monumenteigenaren: bedankt!

Je huis openstellen voor bezoekers: dat vergt nogal wat voorbereiding. Wat wil je laten zien? Wie komen er langs? Wat laten we wel (en niet) zien? Meedoen betekent uiteraard niet dat bezoekers de woning automatisch ook van binnen mogen bekijken. Dank aan de monumenteigenaren die dit jaar weer hebben meegewerkt om hun woning vanaf de weg te kunnen laten bewonderen. Middels informatiepanelen konden bezoekers lezen over de geschiedenis en vertelden monumenteigenaren ‘vanaf de weg’ bijzondere verhalen die de monumenten rijk zijn.

De Open Monumentendag zou niet mogelijk zijn zonder de inzet van de vele vrijwilligers die zich ieder jaar inzetten om dit evenement tot een succes te maken. Ook dit jaar stonden weer veel vrijwilligers klaar om rondleidingen te geven, bezoekers welkom te heten en vragen te beantwoorden. Hun passie en kennis droegen bij aan de bijzondere sfeer van de dag.

De Open Monumentendag 2024 was een evenement dat mensen samenbracht, niet alleen om te genieten van het prachtige erfgoed van Ooststellingwerf, maar ook om te leren, te ontdekken en geïnspireerd te raken door de verhalen van het verleden.

Op naar volgend jaar!

Nu de editie van 2024 voorbij is... willen we gelijk kijken naar de vormgeving van de Open Monumentendag 2025! Hoe kunnen we nog meer monumenteigenaren enthousiast maken om de geschiedenis van monument te vertellen en hun monument vanaf de buitenkant (en/of de binnenkant) te laten zien? Het thema van volgend jaar is: Architectonisch erfgoed. Lijkt het u leuk om mee te denken over de vormgeving van volgend jaar? Hoe zou uw monument meegenomen kunnen worden in het aanbod tijdens de Open Monumentendag? Laat het ons weten!

Anneke Hageman

Nieuwe Monumenten

In 2022 heeft een projectteam van de Hanzehogeschool Groningen onderzoek gedaan naar een duurzame woonwijk in Appelscha. Een van de deelvragen uit het onderzoek ging over monumenten: hoe kan een nieuwbouwwoning in de toekomst een monument worden? In dit verhaal willen we jullie graag meenemen in de uitkomsten van dit onderzoek. In de volgende uitgave van de Monumenten Nieuwsbrief komen we terug op hoe dit onderzoek aan de wieg staat van de ontwikkeling van 'De Compagnonswijk' in Appelscha.

De definitie 'monument':

'De Erfgoedstem' geeft de volgende definitie van een monument; Een **monument** is een overblijfsel van *kunst, cultuur, architectuur of nijverheid* dat van algemeen belang wordt geacht om de historische, volkskundige, artistieke, wetenschappelijke, industrieel-archeologische of andere sociaal-culturele waarde.

Monumenten zijn over het algemeen historische gebouwen, welke worden beschermd door de rijksoverheid, provincie of gemeente. Om te bepalen of een gebouw monument waardig is, wordt het veelal beoordeeld op zijn historische, culturele, architectonische of wetenschappelijke waarde.

Monumenten zijn oorspronkelijk niet gebouwd met als doel een monument te worden. Maar als we weten waarop een monument beoordeeld wordt als het een monument wordt, dan kunnen we deze beoordelingscriteria ook op voorhand projecteren op nieuwe gebouwen. Of het daarmee zeker is, dat een nieuw gebouw dan ook een monument wordt, kan niet bij voorbaat worden vastgesteld. Hooguit kan worden gezegd dat een gebouw met een bepaalde intentie gebouwd is, met de hoop dat het een monument zou kunnen worden. We gaan eerst kijken naar de betekenis van de beoordelingscriteria van bestaande monumenten en daarna projecteren we deze op toekomstige gebouwen.

Monumenten beoordelingscriteria:

- **Historische waarde:** De historische waarde van een gebouw verwijst naar de betekenis die het gebouw heeft vanwege zijn verleden.
- **Culturele waarde:** De rol die het gebouw heeft gespeeld in de geschiedenis en cultuur van een gemeenschap of samenleving.
- **Architectonische waarde:** De stijl, het ontwerp en de bouwtechnieken die representatief zijn voor een bepaalde periode of architectonische stroming.
- **Wetenschappelijke waarde:** De informatie die het gebouw kan bieden over historische bouwmethoden, materialen en technieken.

Deze beoordelingscriteria van bestaande monumenten kunnen we vertalen naar die van toekomstige gebouwen.

- **Historische waarde:** in plaats van kijken naar de historische waarde kunnen we bij nieuwe gebouwen kijken naar de waarde voor de toekomst. Deze waarden kunnen zijn: een lage grondstoffengebruik voor de bouw, een lage CO2 footprint tijdens de bouw, een laag energie gebruik tijdens de bewoning, maar bijvoorbeeld ook herbruikbaarheid. Anders gezegd, waar we met historische monumenten vooral kijken naar de betekenis die een gebouw heeft gehad, kunnen we met nieuwe gebouwen vooral kijken naar de betekenis die het in de toekomst zal gaan hebben.

Plaggenhut; historie en inspiratie voor nieuwbouw

- *Culturele waarde:* De rol die het gebouw of de gebouwen gaan spelen in de toekomst als het gaat om cultuur van een gemeenschap of samenleving. Te denken valt aan samenlevingsvormen met gemeenschappelijke of levensbestendige woonvorm-mogelijkheden en/ of gezamenlijke terrein inrichting volgens het bloeizone concept.

- *Architectonische waarde:* Te denken valt aan het leggen van de link tussen heden en verleden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de moderne versie van de plaggenhut, die onder architectuur in de nieuwe wijk als bebouwing wordt ingepast.
- *Wetenschappelijke waarde:* De nieuwe gebouwen krijgen moderne technieken als het gaat om water en energie gebruik, opwekking en opslag, maar ook isolatie. Maar omdat de ontwikkeling op deze gebieden razendsnel gaan, moet het gebouw ook mogelijkheden bieden om in de toekomst met nieuwe technische ontwikkelingen mee te groeien.

Conclusie

Op de vraag hoe toekomstige monumentale woningen gerealiseerd kunnen worden, kunnen we concluderen dat vormgeving, gebruikte materialen, duurzaamheid en technologie de belangrijkste aspecten zijn. Volledig energie neutrale en energieopwekkende gebouwen zijn hierin een goed streven. Voorbeelden zijn The Crystal in Londen, The Edge in Amsterdam, One Angel Square in Manchester en het Bullitt Center in Seattle. Deze gebouwen combineren duurzaamheid en energie-efficiëntie en hebben wereldwijd erkenning gekregen als inspirerende monumenten van groene bouwpraktijken. Om een monumentale woning te realiseren, is het tevens belangrijk dat het resultaat een voorbeeld is voor andere nieuwbouw initiatieven in de toekomst.

In de volgende nieuwsbrief een vervolg.

School:	Hanzehogeschool Groningen
Opleiding:	Vastgoed & Makelaardij, VastgoedLab
Oplevering:	22 mei 2023
Opdrachtgever:	Johan Hoeksma
Docent begeleider:	Ellen van der Kley
Studenten:	Alex Huizinga Maarten Kremer Kesmon Struik Jan Esmeyer

Metselwerk aan monumentale gebouwen deel 1: De historie van metselwerk.

In de twee voorgaande nieuwsbrieven ben ik uitgebreid ingegaan op voegwerk toegepast in monumentale gebouwen. Zonder metselwerk echter geen voegwerk. Dus nu het een en ander over metselwerk aan monumentale gebouwen.

Historie van metselwerk in Noord Nederland

In het begin van de vijfde eeuw verdwenen de Romeinen uit Nederland. Ten noorden van de Rijn hebben de Romeinen zich in Nederland maar sporadisch laten zien. Ook de baksteennijverheid verdween. In de loop der middeleeuwen zo rond het jaar 1000 ontstond meer behoefte aan “harde” bouwmaterialen. Hiervoor werden gebouwen vaak gemaakt van een houten constructie met een vulling van takken besmeerd met leem.

Het eerste steenachtige materiaal wat gebruikt werd om te metselen was tufsteen. Tufsteen is een geel-bruinachtig vulkanisch gesteente het is behoorlijk poreus. Daardoor trekt water gemakkelijker in de steen en de voegen en kunnen de voegen door winterse vorst gemakkelijker beschadigd worden. Foto 1. Veel van het in Nederland toegepaste tufsteen kwam uit het Eifelgebied. Dit werd, in de 11^e eeuw, per schip naar Nederland vervoerd.

Foto 1. Detail muurgedeelte van tufsteen.
Het is goed te zien dat dit behoorlijk poreus is.

Op een gegeven moment was er zo veel vraag naar tufsteen dat niet meer aan de vraag kon worden voldaan. De Friese kloosterorden die contacten hadden met het “verre” Italië waar de baksteentechniek bewaard gebleven was, herintroduceerden de baksteentechnologie in het begin van de 12e eeuw. De Friese zeeklei vereiste echter een ander bakprocedé. Waarschijnlijk hebben de monniken dit procedé zelf ontwikkeld. Van hieruit duurde het nog tot in de 13e eeuw dat de techniek zich over de rest van Nederland verspreide. Zo ontstond de eerste gebakken steen in Nederland, de kloostermop. Deze kloostermoppen hebben ongeveer dezelfde maatvoering als de tufsteen. Men was immers gewend met het formaat tufsteen te metselen. Deze stenen zijn vaak iets opener van structuur dan de kleinere stenen. Om het formaat van stenen zo gelijkmatig mogelijk te laten zijn wordt er gebruik gemaakt van houten mallen. Hier worden hompen klei als het ware in gesmeten. Zo’n homp klei weegt bij een kloostermop al snel 6 a 7 kilogram. Het verdichten van de klei met het smijten in een mal is dan ook minder eenvoudig dan bij een baksteen van vechtformaat, die ruim 1,5 kilogram weegt.

De oudste stenen gebouwen in Noord-Nederland zijn kerken, kloosters en stinsen (versterkte stenen huizen). De meeste kloosters in Noord-Nederland zijn na de reformatie in 1580 gesloopt, met als belangrijk doel het verkrijgen van bouwmaterialen. De kloosters werden immers toch niet meer gebruikt en van herbestemming van gebouwen was in die tijd nog geen sprake. Materialen waren in die tijd schaars en daardoor erg duur. Nagenoeg alles werd hergebruikt. Het hergebruik van materialen is goed te zien op foto 2 en foto 5.

Foto 2. De noordmuur van de Laurentius kerk te Kimsward.

Te zien zijn tufsteen, kloostermoppen, rooswinkels en Friese geeltjes. De eerste stenen gebouwen waren meest kerken en kloosters en werden van tufsteen gebouwd. Een mooi voorbeeld in onze gemeente is de Bonifatiuskerk te Oldeberkoop. Het oudste gedeelte van de kerk is gebouwd met tufsteen. Zie foto 3.

Links het oudste deel van tufsteen. Rechts een latere uitbreiding met kloostermoppen. Er zijn nog enkele kerken die voor een groot gedeelte met tufsteen gebouwd zijn. Zoals de St. Agathatsjerke en toren te Oudega Smallingerland. Zie foto 4. De spits van deze toren is ook gemetseld. Niet met tufsteen maar een kleinere hardere baksteen. Een gemetselde spits komt niet veel voor. In Friesland zijn er drie

Foto 3. De Bonifatiuskerk te Oldeberkoop.

kerktorens waarvan de spits gemetseld is te weten Oudega, Harich en Surhuizum. Deze torens worden ook wel Juffer torens genoemd. De kerk is geheel opgemetseld van tufsteen. De eerdere noordelijke toegang, halverwege het schip van de kerk, is dichtgemetseld met rode kloostermoppen. Is te zien. Deze bestaat voor het onderste deel uit kloostermoppen met een maat van 32 cm. lang. Er boven een kleinere maat kloostermop, "rooswinkels" genoemd van 25 cm. lang en ongeveer 6 cm. dik. Daarboven stenen van Vechtformaat zijnde 21 cm. lang en 4 cm. dik. De eerste kerk in Donkerbroek is

Foto 4. Kerk te Oudega Smallingerland

waarschijnlijk in de vijftiende eeuw op deze plaats gebouwd. Kloostermoppen werden toen nog veel toegepast. In 1714 is de kerk op dezelfde plaats herbouwd met gebruik van de kloostermoppen, rooswinkels en de in de 18^e eeuw veel gebruikte kleinere stenen.

In de volgende nieuwsbrief een vervolg.

Jouke Jongsma

Foto 5: De noordmuur, Laurenstsjerke te Donkerbroek.

Colofon

De Nieuwsbrief Monumenten in Ooststellingwerf wordt samengesteld door de gemeentelijke monumenten-ambassadeurs en voor de eigenaren van en geïnteresseerden in monumenten in de gemeente Ooststellingwerf en verschijnt vier maal per jaar.

Redactie:

Anneke
Hageman

Oosterwolde
0654303694

Aad
Oudshoorn

Elsloo
0615440547

Maarten
Jeronimus

Fochteloo
0620675755

Johan
Hoeksma

Appelscha
0610964937

Jouke
Jongsma

Donkerbroek
0623821568

E-mail adres:

infomonumentenoooststellingwerf@gmail.com

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de opgenomen artikelen. Het overnemen van artikelen is toegestaan na toestemming van de verantwoordelijke schrijver.

De monumentenambassadeurs zijn vrijwillige vertegenwoordigers en werken in overleg met de gemeente Ooststellingwerf aan het promoten en in standhouden van monumenten in de gemeente Ooststellingwerf

Correspondentieadres:

Gemeentehuis Ooststellingwerf
T.a.v. Ron Bethlehem
't Oost 8431 LE Oosterwolde

